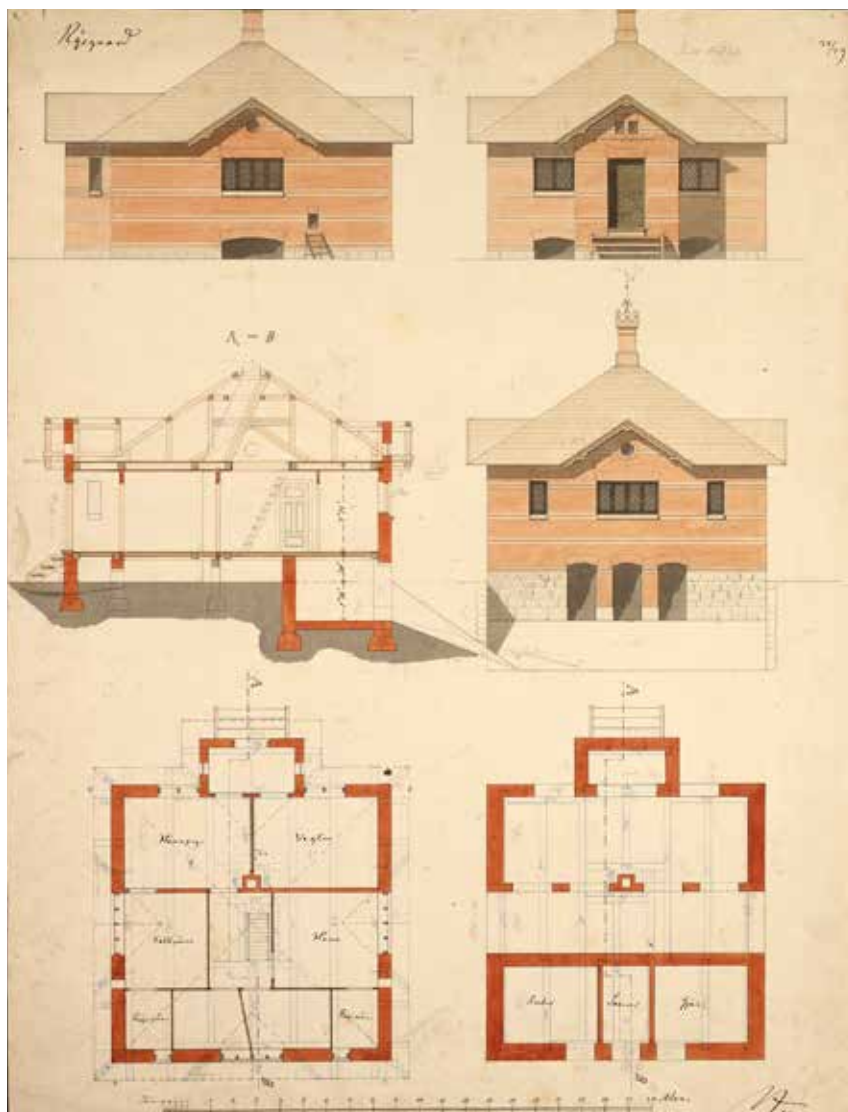

1. Frederik Vilhelm Tvede: Originaltegning til Ryegaards høsehus, 1878. Nord nedad. Det Kgl. Bibliotek – Danmarks Kunstbibliotek, Samlingen af Arkitekturtegninger (KBSA).

2. Høsehuset ses mellem de nu nedrevne bygninger: vildtstalden (måske aldrig opført) og hovedbygningen fra o. 1880, alle tegnet af Fr. Vilhelm Tvede. KBSA.

HØNSEHUS

Forfald og genopretning af hønsehuset på Ryegaard, Midtsjælland

Hønsehuset på Ryegaard er en lille arkitektonisk og kulturhistorisk perle. Det er opført i 1878 af arkitekten *Frederik Vilhelm Tvede* (1826-1891). På Ryegaard tegnede Tvede også både hovedbygningen (fig. 2), på voldstedet overfor hønsehuset, den store avlsgård og et "Hus til Vildt" som nabo til hønsehuset (fig. 3). Mens hovedbygningen var i rigtig "herregårdsstil", en herlig nygotisk blanding af blændingsgavle med kamtakker, fransk tårnhætte og rundbuede vinduer, står hønsehuset mere stramt og enkelt, som en engelsk cottage med pyramidetag.

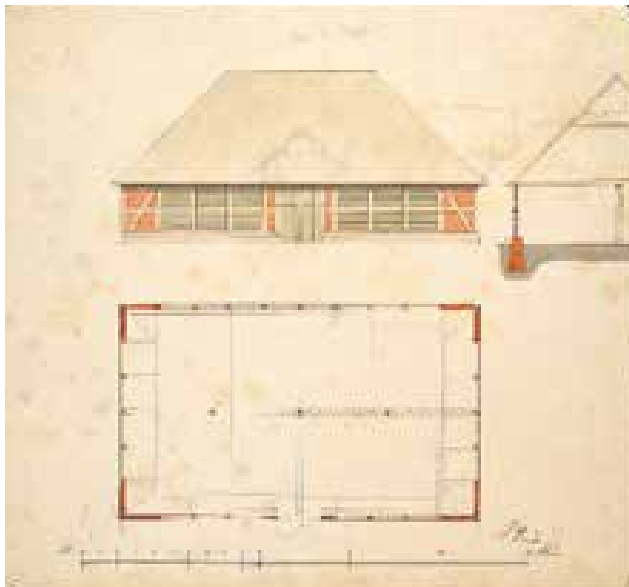
Mylderet af små økonomibygninger og arbejdshuse har udgjort en fornøjet og vigtig del af herlighedsværdien i et samlet herregårdsanlæg: Iskældre, møller, hønsehuse, gåsehuse, anderier, dueslag, fårestalde og kalkhuse, barkhuse, bihuse, vildtstalde, svinehuse, smedier osv. Nogle af disse huse fik allerede plads i barokhavens udkant, og siden, med de romantisk-landskabelige haveanlægs glæde ved fritliggende pavilloner som sætstykker i naturen, blev mængden af småhuse – til lyst og til nytte – yderligere udbredt (fig. 4).

En af konklusionerne i redegørelsen fra 1996 "*Herregårdenes Bevaring – en fremtid for helheden?*" var, at "*Det mest truede i helheden er haven og dens elementer samt tomme småbygninger i anlægget.*"¹ De fleste er kommet ud af brug, og derfor forfaldne eller helt forsvundne.

På Ryegaard er det imidlertid omvendt: hovedbygningen er væk, nedrevet i 1974, men hønsehuset består. Det er ganske vist! Og på trods af, at hønsehuset ikke er fredet, har den visionære ejer nu sat det fint i stand og indrettet hønsehuset til menneskebolig.

Frederik Vilhelm Tvede og landbrugsbygninger

F. V. Tvede var søn af en skomagermester og besad et stort tegnetalent, som bragte ham på Kunstakademiet som 13-årig - som elev af *G.F. Hetsch*. Samtidigt med arkitektstudiet uddannede han sig til snedkersvend. Studiet blev dog afbrudt af såvel hans deltagelse i treårskrigen (den 1. slesvigske krig) fra 1848-50 som af hans tegnelærerarbejde ved Det tekniske Institut. Da han havde været færdiguddannet som arkitekt i 3 år og stod i starten af sin karriere, deltog han i en prisopgave i 1856-57 med titlen "*Hvorledes indrettes de til et Avlsbrug fornødne Økonomibygninger på den hensigtsmæssigste Maade efter de Fordringer, som, ifølge Agerbrugets nærværende Standpunct i Danmark, bør gøres, dels paa Ejendomme med en Qvægbesætning paa 100-150 Stykker, dels paa saadanne, hvor der holdes 20-50 Køer eller Stude?*", udskrevet af Det kongelige Landhuusholdningsselskab. Programmet var nok ikke det mest

3. Tvedes tegning af Ryegaards hus til vildt. Bindingsværk med helvalmet stråtag. KBSA.

4. Tvedes situationsplan med den nye hovedbygning på voldstedet, og den nye asymmetriske avlsgård, som er placeret uden sammenhæng til hovedbygningen. Syd for hovedbygningen, over gangbroen i voldgraven, ses vildthuset skitseret ind med blyantsomrids, men hønsehuset er ikke indtegnet på planen. Det blev bygget næsten stik syd for hovedbygningens gavl på den anden side af voldgraven. KBSA.

inciterende, og kun to egentlige konkurrenceprojekter blev modtaget. Det ene var ikke konditionsmæssigt, og det andet, den unge arkitekt Tvedes forslag, blev ikke fundet godt nok til at blive præmieret, men blev dog belønnet med en mindre sum penge udbetalt for hans *“Tid og Flid”*².

Tvedes projekt mærket *“Fremad”*, med syv store tegninger, model, detaljerede overslag og en trykt afhandling på 20 sider, blev efterfølgende offentliggjort sammen med udvælgelseskomitéens 62 sider lange, kritiske forhandlinger: Bygningerne er...*“særdeles vel combinerede og ligge godt for hinanden, hvorhos de med et vakkert Ydre danne et tiltalende Ensemble”*³. Men det var dog bestemt ikke kun ros, der blev ham tildelt: *“Forfatteren er Architect og ikke Landmand”*, han mangler overblikket over de praktiske behov og indsiget i landbruget. Og lidt syrligt påpeges, at han indlogerer

5. Hagedstedgaards hønsehus var opført næsten magen til Ryegaards. Dog er de gule teglstensbånd bredere på Hagedstedgaard. Privatfoto fra 1950'erne.

arbejdskarlene, med træsko på, på første sal – på bræddegulv!⁴ Man havde tilmed bedt professor *Christian Hansen* om at vurdere det arkitektoniske, men denne afslår i 1858 venligst med begrundelsen, at “*Landbygningsfaget udfordrer et eget Studium, hvortil jeg i den lange Aarrække, jeg har opholdt mig i Udlandet, ei har have Leilighed.*”⁵ Voteringen indeholder dog også en særdeles konstruktiv kritik, som han har kunnet lære meget af.

At deltage i konkurrencen har været forudseende. Landbruget var inde i et opsving, der gav grundlag for nybyggeri og nye tekniske muligheder. Tvede blev siden arkitekt for adskillige herregårdes nye avlsgårde: Corselit-zes i 1866 (ejet af Det Classenske Fideikommis, som også var repræsenteret i dommerkonitéen), Aggersvolds, efter branden i økonomigården i 1874, Glorups avlsgårdscottager fra o. 1875, som nævnt Ryegaards avlsbygninger og hovedbygning 1878-80 og Hagedstedgaards avlsgårds genopførelse 1879-80 (fig. 5).

Derudover blev Tvede mest kendt for en stribe offentlige bygninger: an-stalter, hospitaler, råd-, ting- og arresthuse, som skød op i disse år i en lang række provinsbyer, samt logebygninger i Klerkegade i København: for Kjæ-den i 1861 og fort., og for Frimurerlogen fra 1868. Desuden har Tvede stået for nogle lidt barske kirkerestaureringer – dog med ros for genopførelsen af midtertårnet i Kalundborg Vor Frue Kirke. Som husarkitekt for Det Clas-senske Fideicommiss (hvor han efterfulgtes af sin søn *Gotfred T.*) er han bl.a. skattet for de engelske rækkehuse i Toldbodgade og for fiskerhusene i Hes-næs.

Høns og huse

I alle landbrug holdt man høns – almindelige høns kaldtes små høns, og kalkuner kaldtes store høns. Fjerkræet gav et godt tilskud til husholdningen med både kød og æg – og vel også fjer.

Tidligere gik hønsene frit omkring på gårdspladsen og blev lukket ind i

6. Sydsiden med forstue. Betontrappen er ved istandsættelsen fjernet og erstattet med en trætrappe som oprindeligt. Foto Mette Maegaard Nielsen (MMN).

et aflukke af stalden for natten - eller op på kornloftet, hvor de gik rundt og lavede "blandingskorn", når de fik rodet de forskellige sorter sammen. Det tog man ikke så nøje.⁶

På Lerchenborg, som Tvede opmålte i 1853 forud for en større ombygning, var der endda "*i sydfløjen eet fag skåret fra en stor dejlig stue i det herskabelige hovedanlæg*". Muligvis har Tvede tænkt: DET kan man gøre bedre!

Tvede tegnede i sit omtalte konkurrenceprojekt et særligt hus til "*Fjerkræture*": som en del af en længe, opdelt i tre rum med murstensgulv og med hver sin åbning ud til en stor, aflang hønsegård mellem to længer med "*Andepark*" (andedam) i midten. Tvede havde endda sørget for varme til fjerkræet i vintertiden, idet han havde projekteret rør fra dampmaskinen til hønsehuset.⁸ Men de fem eksperter i bedømmelseskomitéen⁹ var ikke imponerede: "*Hønsehuset med tilhørende Gaard og Park er mere elegant end nyttigt og ganske vist ikke bekvemt beliggende for Tilsynet og Røgtningen, ligesom Oekonomien med Fjederkræture, som bestandigt skulle fodres af Haanden, er meget illusorisk...*" og videre "*at det til Fjerkræ udseete Gaardsrum ... ikke dertil vil kunne bruges, fordi de høie Ladebygninger berøve dem al Sol. Fjærkrælocalerne ere ogsaa mindre heldigt anbragte saa nær ved Brændehuset, hvor Utøi saa let faaer Indpas.*"¹⁰

Dommerkomitéens vurdering af økonomi ved fjerkræ viste sig ikke at holde, og det må siges at have været forudseende af Tvede at indrette særlige fjerkræshuse. Allerede i 1860'erne startede Danmark æggeeksport til England, og i slutningen af 1800-tallet spirede interessen for avl af racefjerkræ frem. Man begyndte at arbejde med en mere rationel udformning af hønsehuse og dueslag.¹¹

Ryegaards hønsehus

Det lille hønsehus var placeret dekorativt på skråningen mod voldgravens kant og har dannet en romantisk kulisse for udsigten fra hovedbygningen på voldstedet. Hønsehuset indskrives sig som eksempel på den engelske cot-

7. Tagdetaljer. Snedkerglæde og fine naturskifre. Skiferens afslutninger veksler nu som før mellem tungeformede og lige med skrå kanter. MMN.

tagestil, der var yndet i anden halvdel af 1800-årene og inspireret af den engelske Arts- and Craftsbevægelse. Cottagerne var småhuse på landet, ofte i bindingsværk med stråtag, men de fandtes også murede med skifertag som her (fig. 1).

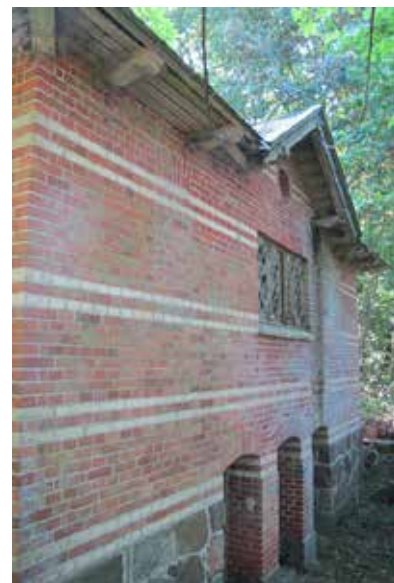
Hønehuset er et velproportioneret, lille hus med pyramidetag, smukt i helhed som i detalje og udført i god håndværkstradition. Grundplanen er et kvadrat på 7,5 x 7,5 m, udbygget med det lille vindfang mod syd. Huset står på en kampestenssokkel, som bliver til en høj kælderetage i skråningen ned mod voldgraven. Det røde murværk i maskinsten i krydsforbandt er prydet med vandret stribning i rytmisk gentagelse af to adskilte bånd i gule sten. Over hver facade løfter taget sig op i en facadekvist med udhæng, båret af fint udskårne knægte. Vinduernes rhombeformede ruder er en hilsen til de gamle blyindfattede vinduer, som kendes fra de engelske cottager, men sprosserne er her af træ. Hoveddøren har pålagt rhombemønster. Træværksfarven er overalt umbra (lerfarvet). Taget er dækket med skifer, hvis underkanter dels har buet afslutning, dels skråt afskårne hjørner. Samlingen mellem de skiferklædte flader ved grater og tagrygge var afsluttet med en "skiferstok" – en rundstok med opslidsning til fladen i hver side, og skiferstok og et stykke ud på hver tagflade blev dækket med et tykt lag formbuktet zink. Tagets top er kronet af den fine skorstenspipe med vindfløjsopsats i støbejern, næsten som en fjerprydelse.

På Fr. Vilhelm Tvedes originaltegning i Kunstakademiets Tegningssamling kan man læse, hvordan huset har været opdelt til de forskellige fugle og til bolig for deres vogterske, hønsepigen, og for gårdens vægter. Hønsepigens værelse er i hjørnet til højre for forstuen, og vægterens til venstre. De to værelser har kunnet opvarmes af ovne ved den centralt placerede skorsten. Ved de store vinduer mod øst og vest er anvist bolig for henholdsvis kalkuner og høns, og i hvert hushjørne mod nord, ud til voldgraven, er et lille rugerum. I husets midte fører en stige op til loftet.

På loftet har der sandsynligvis været dueslag. Duerne kunne flyve ud og

8. Skorstenspipe. Måtte ommures som nøjagtig kopi med formstensbånd og kronet med smedejernsdetalje. MMN.

ind gennem to små åbninger over hoveddøren. Under åbningerne viser tegningen et flyvebrædt, så man ikke fik noget i hovedet ved døren.

Til den søndre del af kælderen er lave åbninger med fladbuede stik, hvor fuglene har kunnet gå ind i læ. I den høje underetage mod nord er et rum til ænder, i midten et til svaner og til højre til gæs, som alle har haft glæde af den direkte adgang til voldgraven.

Tidligere førte en gangbro fra hovedbygningens voldsted over til hønsehuset. Det har været nemt at hente æg og fugle til husholdningen, og vægteren har måske haft køkkenaffald med til fjerkræet på sin vej tilbage fra sin rundgang på godset for at melde klokken.¹²

9. Vest- og sydside med udgang for fjerkræ mod syd. MMN.

10. Nordside mod voldgrav med de tre døre til underetagen. Stueetagens smalle tilmurede vinduer ses især af det stående stik over øverste gule bånd. MMN.

11. og 12. Eksempler på de bevarede krydssprossede vinduer. MMN.

13. Interiør med revledør og nedbrudte gulve. MMN.

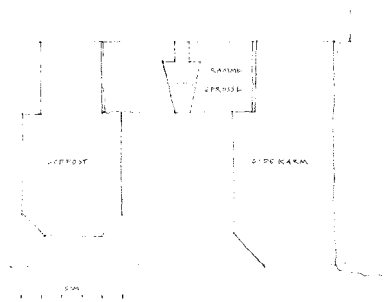
14. Detalje af dørindfatning ført helt til loft. MMN.

Forfald og opretning

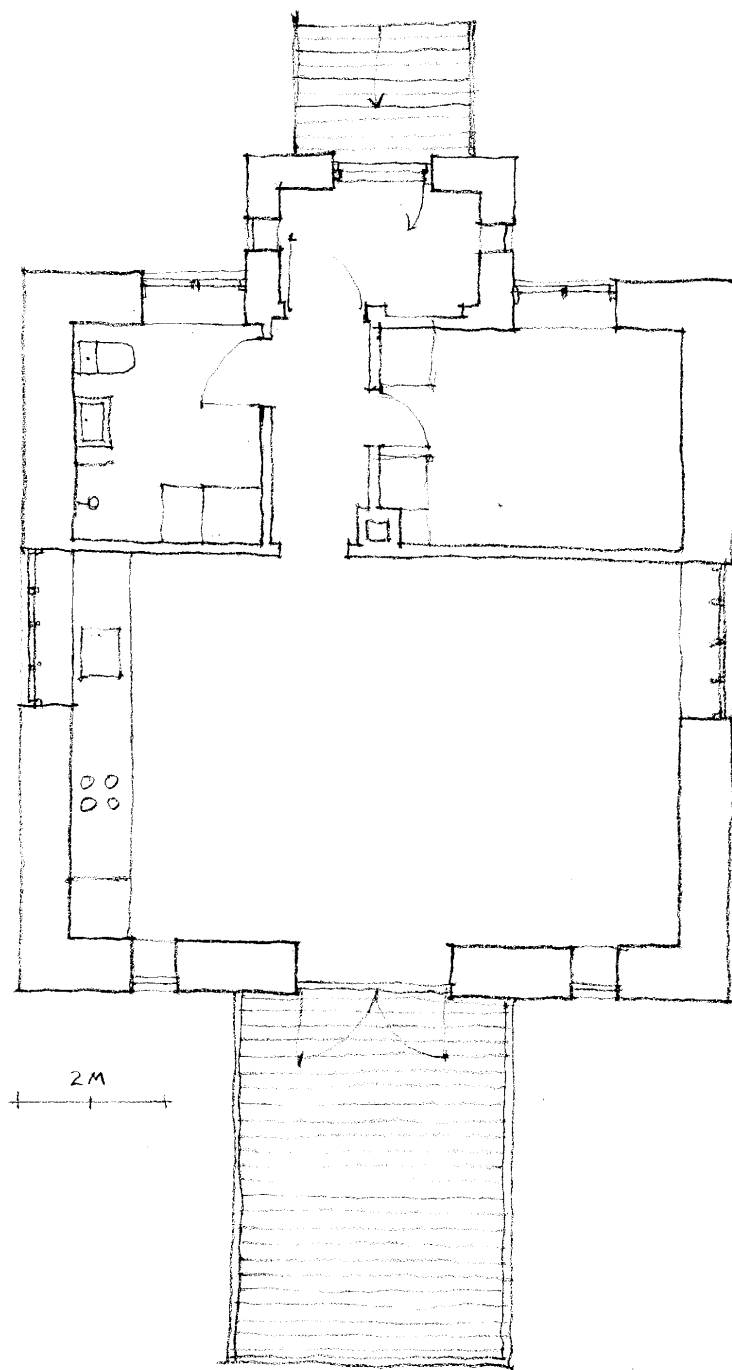
Hønehuset på Rygaard lå i 2016 forfaldent hen i vildnisset ud til voldgraven (fig. 6). Taget var nedbrudt i skotrenderne, nogle udskårne bjælkeender var helt hule af råd (fig. 7) og skorstenen klar til ommuring (fig. 8). Murene var stort set i orden, men dog gennembrudt af et par sætningsrevner (fig. 9 og 10). Nogle få af de gamle krydssprossede vinduer var bevaret (fig. 11 og 12), men mange var erstattet af rammer med almindelige tværsprosser eller lukket med plader. De to smalle vinduer mod voldgraven var tidligere blevet tilmurede. Anvendelsen til beboelse for hønsepige og vægter i syden, som angivet på tegningen, var i modstrid med, at der fra disse to rum var hønseudgang – en lille åbning ved gulvet med muret stik over – men hullerne kan jo have været lukket til, ligesom de nu er blevet igen. De to udgange, der er markeret på tegningen – fra hhv. høns i vest og kalkuner i øst – var kun synlige som stik.

Inde var der store huller i gulvene, så det var farligt at færdes (fig. 13). De to murede tværskillerum (ved forstuen og ved skorstenen) var bevaret, men de øvrige lette skillevægge var ændret. I brystningshøjde sad stadig vandrette brædder med de godt slidte, udstikkende pinde, som hønsene kunne sidde på. Et par af de indvendige revledøre var bevaret og viste, hvor fint og enkelt rumudstyret havde været: fodpanelet gik over i dørindfatning, som i

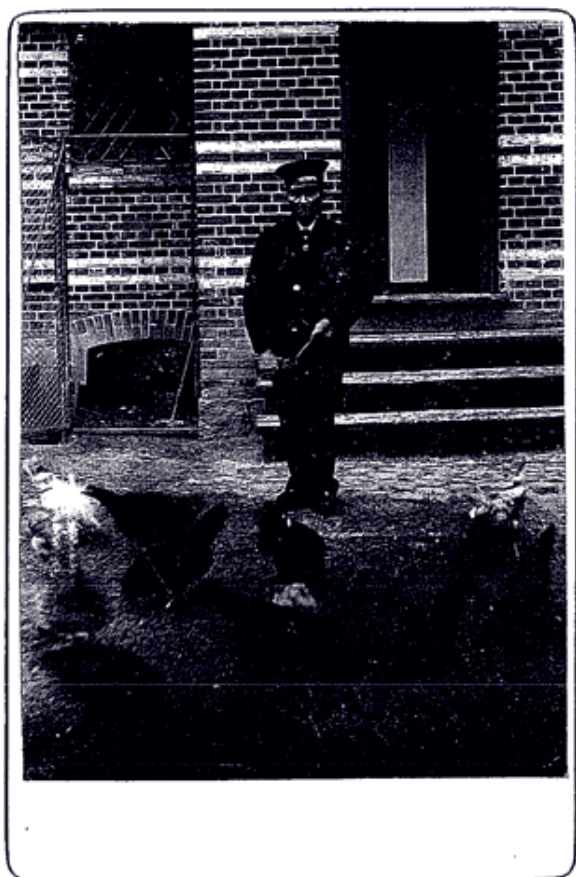
15. Opmåling af et vindue med rhombeformede ruder. MMN.

16. Planskitse til indretning til bolig på 60 m². Mål 1:100. MMN.

siderne var ført helt til loft (fig. 14). Den umbra træværksmaling stod smukt mod de hvidkalkede vægge.

I flere år havde ejeren *Johan Scheel* lykkeligvis arbejdet med tanken om at redde hønsehuset, trække det ud af glemslen i voldgravens grønne jungle og finde en anvendelse, der kunne retfærdiggøre den store udgift.¹³ Derfor gik projektet ud på, i et nænsomt greb, med respekt for den arkitektoniske helhed, de gamle rum og bygningsdele, at istandsætte og indrette hønsehuset til en lille bolig fyldt med herlighedsværdier.

Christian Christensen
 f. 9 okt 1838
 d. 25 maj 1922 i Røhde
 Veteran fra 1864
 Køkkenkarl på Rygaard
 1872-1912

17. Christian Christensen (1838-1922) foran hønsehusets hoveddør o. 1900. CC var veteran fra krigen i 1864 og blev køkkenkarl på Rygaard fra 1872-1912. Det ses, at trappen op til forstuens dør oprindeligt var i træ. I vinduet ses rhombesprosserne. Foto på Rygaard.

Med myndighedernes velvilje til at give et par (rimelige) dispensationer, lykkedes det endelig med dygtige håndværkeres indsat at gennemføre en gennemgribende istandsættelse, der blev afsluttet ultimo 2017, hvor husets nye beboer flyttede ind.

Skifertaget måtte nedtages efter 150 års tjeneste, og en del af tag- og bjælkekonstruktionen fornyes. Det af "snedkerglæden" i tagudhænget, der var nedbrudt, er blevet rekonstrueret. Skifertaget blev helt nylagt med nye naturskifer i den samme oplægning som før: i forbandt og vekslende mellem tre-fire rækker skifer med den tungeformede afslutning nedadtil og to rækker med skråt afklippede hjørner. Skiferen blev sorteret, så de tykke lå nederst og de tyndeste øverst. Samlingen mellem skifer på to tagflader ved grater og kvistrygninger var som nævnt lukket med en rundstok, beklædt med et lag tyk zink, der gik lidt ud på hver tagflade. Ved istandsættelsen blev brugt bukkede zinkprofiler. Skorstenspiiben måtte nymures som nøjagtig kopi med kehlde fuger, og med genopsat, restaureret vindfløj.

Murværket var lagt med stenene i løberskifte og kopskifte med kehllet fuge. Det var generelt i ganske god stand, men med en hel del sætningsrevner, som blev udbedret. Vinduerne er delvist sat i stand, delvist nyudført, så der stadig er en del vinduer med rhombe-krydssprosserne, som jo ikke er den billigste vinduesform (fig. 15). Alt træværk er malet med linoliemaling.

18. Frederik Vilhelm Tvede: Hønsehus ved herregården Ryegaard, Hønsehuset i dag. Foto Kristian Winther.

Indvendigt var etagedæk og loft farligt og måtte udskiftes. Alle flader er blevet efterisoleret. Hønsepigens rum er blevet til badeværelse med en lille gang foran, vægterens værelse er nu soveværelse, og resten af huset, der var opdelt med tynde vægge, er slået sammen til et stort køkken-opholdsrum. Mod voldgraven er firefagsvinduet omdannet til en havedør, for at drage nytte af beliggenheden ved voldgraven, og der er tilføjet en hævet, smal træbro/terrasse, som rækker ud mod voldgraven (fig. 16).

Den nyere betontrappe op til forstuen er erstattet med en trætrappe som kopi af den, der ses på fotoet med hønsevogteren Christian Christensen (fig. 17). Og en rigtig hønsestige er genskabt – med det eneste formål at sende en lille hilsen til husets oprindelige anvendelse. Hønselemmen er lukket.

Hønsene er for længst flyttet ud, og hønsehuset har nok ligget ubrugt hen i mere end en menneskealder. Den bedste måde at bevare et hus på er at finde en anvendelse: use or loose -som det hedder sig. Hønsehuset ved Tranekær og Glorups ander¹⁴ er også begge indrettet til udlejningsboliger, men det er større huse.

Det krævede en ekstra indsats og er naturligvis dyrere end at opføre et nyt lille hus, men hønsehuset på Ryegaard havde fortjent at blive reddet. Det står nu som et godt eksempel på, at det kan lade sig gøre at bevare en herlighedsværdi ved at genbruge en af de udtjente småbygninger i herregårdsanlægget.

TAK

Projektet var forestået af bygherre og ejer *Johan Scheel*, Ryegaard og Trudsholm Godser, og bygherrerådgiver *John Holm* med artiklens forfatter som restaureringsfaglig konsulent.

Arbejderne er udført af hovedentreprenør, tømrermester *Simon Fjord*, Ringsted, og Anlægsgartner *Anlægsbossen*.

Tak til Johan Scheel for assistance med oplysninger og illustrationer til artiklen, og til *Anders Hvass*, Hagedstedgaard, for hjælp med foto af Hagedstedgaards hønsehus.

NOTER

- 1 Dansk Erhvervsjordbrug m.fl.: *Herregårdenes bevaring. En fremtid for helheden?* Kbh. 1996, p. 31.
- 2 *Danmarks Arkitektur, Landbrugets huse*, Kbh. 1980, p.59 og 187-8. Det kongelige Landhuusholdningsselskab/F. Tvede: *Om opførelsen af de til et Avlsbrug fornødne Økonomibygninger*. Kbh. 1859. (forkortes nedenfor: DKL). Bedømmelseskomitéen tør ikke give Tvede præmien, for tænk nu hvis nogen tror, at han allerede kan løse sådan en opgave. Han er "upåtvivleligt en ung Mand, der endnu ikke er, men derimod med Tiden vil blive meget dygtig." udtaler dommeren Zytphen-Adeler p. 104. Men man kan udbetale en sum som påskønnelse og håber at han tager ved lære, og man kan holde øje med ham og måske støtte med stipendier til rejser.
- 3 Ibid, p. 50.
- 4 Ibid, p. 49.
- 5 Ibid, p. 99.
- 6 Axel Steensberg: *Bondens dagværk*, i *Dagligliv i Danmark 1720-90*. Kbh. 1971, p. 526.
- 7 Jens Christian Varming: *Af Lerchenborgs Bygningshistorie*, i *Architectura, Arkitekturhistorisk Årsskrift* nr. 1, Kbh. 1979, p. 82.
- 8 DKL, p. 17.
- 9 DKL: Bedømmelseskomitéen bestod af medlemmer af DKL: formand: kammerherre, baron Zytphen-Adeler, godsejer Tesdorpf på Falster, Jægermester Fønnesbech, hofjægermester Thygesen, og kammerherre P. H. Classen d.y. (fættersøn til Brdr. Classen), som siden ansatte Frederik Vilhelm Tvede som husarkitekt for Det Classenske Fideicommiss. Tvede tegnede for DCF bl.a. "de engelske rækkehuse" i Toldbodgade, og det kan tænkes, at han har hentet inspiration fra rejse til England for konkurrencebelønningen.
- 10 DKL, p. 52.
- 11 Lene Floris: *Havens Huse. Eksempler 1700-2000*. Holbæk Museum 2001, p. 49.
- 12 På Ryegaard opbevares stadig vægterens bærbare ur. Til uret var nøgler placeret rundt omkring på gården, og på den måde kunne man kontrollere at han havde været rundt! Oplyst af Johan Scheel.
- 13 Notat 2009, rev. 2016 vedr. *Hønsehuset på Ryegaard*. Udarbejdet på foranledning af Ryegaard og Trudsholm Godser (RTG) v/Johan Scheel.
- 14 Steen Estvad Petersen: *Nyt syn på den danske Herregård. Et ukendt kulturmiljø*. Kbh. 1999, p. 98 og 102.

HEN HOUSES

The hen house at Ryegaard, Central Sealand: disrepair and renovation

Mette Maegaard Nielsen

Among all the various structures belonging to manor houses, as a rule gardens and small utility-buildings are the most vulnerable elements, with a high risk of falling into disrepair. The hen house at Ryegaard in Central Sealand, originally from 1878, was the work of the architect Frederik Vilhelm Tvede (1826-1891). The main manor house, by the same architect, was demolished in 1974, but in this case the hen house survived. It has now been saved thanks to major repair work, and has been fitted out as a small dwelling for human habitation.

The article sketches out the historical development of hen houses as evidenced in Tvede's relationship to them, which evolved from the measurements he took in 1853 in the main building at Lerchenborg, where a section of a living area was split off and used as a hen house (at that time hens often just lived in a corner of a stable or in a hayloft), to his participation in a competition in 1857 for farm buildings, for which he designed a special part of an outbuilding fitted out for hens with heating incorporated, and then to Ryegaard and Hagestedgaard (at the end of the 1870s) where he drew up plans for small detached cottages for hens and other poultry.

